

УДК: 37.013:159.9(092)

Леонт'єва І. В.

викладач, аспірантка
кафедри теорії та історії педагогіки
Київського університету
імені Бориса Грінченка

ТЕОРІЯ ОСОБИСТОСТІ О. Ф. ЛАЗУРСЬКОГО

Стаття присвячена проблемі дослідження особистості, що розглядається у контексті творчої спадщини відомого ученого психолога, педагога, освітнього діяча О.Ф.Лазурського.

Ключові слова: особистість, адаптація, адаптивна активність особистості, класифікація особистостей, О. Ф. Лазурський, психічні рівні, ендопсихіка, екзопсихіка

Постановка проблеми. Глибину наукового інтересу до проблеми людини та людської особистості концентровано відобразив відомий французький учений П. Тейяр де Шарден у праці «Феномен людини» (1955): «Людина як «предмет пізнання» - це ключ до всієї науки про природу <...>, оскільки в людині резюмується усе, що ми пізнаємо <...>» [14]. Хоча ці слова були проголошені ще наприкінці 30-х років XX століття, вони і сьогодні звучать актуально та доречно.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. фокус наукового пізнання природи людини змістився з соціальних структур на людську індивідуальність, а ідея вивчення феномену людини, її особистості набула міждисциплінарного статусу. Зумовлено це було переходом низки наук (психологія, соціологія, педагогіка, фізіологія та інші) на нові експериментальні засади діяльності, що призвело до появи нових способів розуміння й інтерпретації людини, її особистісних відмінностей. Піднімаючи питання про природу людини, дослідники різних епох намагалися виокремити й дослідити те, що становить її сутність (тобто, дослідити сукупність властивостей особистості).

Сучасні російські учені П. З. Єрмаков та В. О. Лабунська стверджують, що вже у другій половині XIX ст. у вітчизняній науці чітко визначилися два

напрями пізнання людини: природничо-науковий (М. Г. Чернишевський, М. О. Бакунін, І. М. Сеченов) та ідеалістичний (В. С. Соловйов, Г. Г. Шпет, В. Ф. Чиж). На думку російських дослідників В. Ф. Аверіна та К. О. Будилової спільним для більшості теоретичних визначень особистості (з кінця XIX до початку XX ст.) є розуміння її «як загальної ідеї індивідуальних відмінностей», як «гіпотетичної структури», як «процесу розвитку протягом життя», а також як «сутності», що пояснює «стабільні форми поведінки» [1;2].

Німецький вчений Е. Фромм ще наприкінці 50-х років XX ст., аналізуючи погляди учених досліджуваного періоду на людину та її природу, зауважував, що «ніхто не сумнівався у специфічній природі людини, але при цьому висловлювалися різноманітні думки про її зміст» [15, с.42]. На його думку причина такого стану справ була зумовлена тим, що вчені пов'язували специфіку людини з *різними* чинниками її існування. Отже, зазначав автор, краще «шукати загальне уявлення про людську природу, ніж відшукувати специфіку людини в окремих чинниках її існування» [Там само].

Єдиного підходу до вивчення особистості і загальноприйнятих пояснень основних фактів та причин поведінки людини не існує і донині, але співіснують різні альтернативні теорії, які важко зіставляти через наявність різних відправних точок у студіях, що описують особистість як інтегроване ціле і водночас окреслюють відмінності між людьми. Автори монографії «Теорії особистості» (перше видання 1992 р.) американці Л. Хьелл і Д. Зіглер справедливо відзначають, що «жодна видатна теорія особистості не може бути повністю і правильно зрозумілою» у сенсі уніфікації природи людини, бо «відмінності між теоріями відображають найбільш фундаментальні відмінності між їх творцями» [16, с.25].

Для нашого дослідження, присвяченого спадщині видатного вітчизняного дослідника у галузі вивчення особистості початку XX ст., психолога, педагога і освітнього діяча Олександра Федоровича Лазурського (1874 – 1917), важливе значення має стан розвитку антропологічних знань у

перші десятиліття ХХ ст., оскільки у цей період необхідність антропологічного обґрунтування педагогічної науки, було визнано важливою умовою її розвитку. Як стверджує відомий сучасний російський дослідник Д. О. Леонтьєв, саме О. Ф. Лазурський створив першу у світі повноцінну теорію особистості [9, с.7].

Висвітлення ідей О. Ф. Лазурського є важливим для уточнення історії розвитку сукупності інтегрованих знань про людину в її гносеологічних, онтологічних та культурних проявах, і потребує глибокого вивчення та аналізу. Тому **мета статті** полягає у схарактеризуванні внеску О. Ф. Лазурського у розроблення теорії особистості.

Виклад основного матеріалу. Дослідженням особистості як науковою проблемою у сучасну добу займається особлива сфера психологічного знання – персонологія (наука про людську індивідуальність) (Мюррей Г. А., 1938) [17, с.269]. Особистість у суспільно-виховному сенсі формування нових поколінь людей є предметом вивчення і педагогіки. Однак, особистість як предмет пізнання цікавить не тільки психологію й педагогіку, але й інші науки, що вивчають людину. Тому слушно уточнити уявлення про особистість, що склалося в цих суміжних наукових галузях.

Особистість у *філософії* тлумачиться як сукупність всіх суспільних відносин [3, с.627]. Проблема особистості у філософії – це проблема місця, яке особистість займає в суспільстві.

Особистість у *соціології* – це «стійка система соціально значущих рис, що характеризують індивіда, це продукт суспільного розвитку і включення індивіда в систему соціальних відносин за допомогою діяльності і спілкування» [Там само].

У *психології* й *педагогіці* особистість трактується у широкому розумінні – як конкретна, цілісна людська індивідуальність у єдності її природних і соціальних якостей [3, с.628].

Проте, більшість теоретичних визначень особистості містять низку спільних положень: акцентування значення індивідуальних відмінностей між

людьми, окреслення певної гіпотетичної структури або організації особистості, важливість співвіднесення структури людини з її життєвою історією або перспективами розвитку, виділення сталих форм поведінки [15, с.24].

Учені, які досліджують особистість, намагаються синтезувати і інтегрувати знання з усіх галузей знання про людину у вигляді певної типології, концепції або теорії особистості [17].

У найзагальнішому вигляді, теорія особистості – це «ретельно вивірені положення або гіпотези про природу людини, її поведінку та мотиви» [15, с.26]. Американські дослідники Л. Хьелл та Д. Зіглер основними функціями теорії особистості визначають: 1. Забезпечення понятійної основи, щоб пояснювати будь-які класи спостережуваних, взаємопов'язаних явищ. 2. Передбачення подій і зв'язків, які до цього не вивчалися [15].

Існує чимало різноманітних напрямів дослідження особистості і в зарубіжній, і у вітчизняній науці. Серед найбільш відомих напрямів назовемо глибинну психологію особистості (теорії З. Фрейда, А. Адлера, Е. Фромма, К. Хорні, К. Г. Юнга, Е. Еріксона, Е. Берна), гуманістичну психологію (теорії А. Маслоу, К. Роджерса), екзистенційну психологію (теорії Л. Бінсвангера і М. Босса, І. Ялома, Р. Мей, Дж. Бьюдженталя, В. Франкла, А. Ленглі), когнітивний та соціально-когнітивний напрям (теорії Дж. Келлі, А. Бандури, Дж. Роттера), біхевіористичну психологію особистості (Б. Скіннер), диспозиціональний напрям в теорії особистості (теорії Г. Олпорта, Р. Кеттелла), психопатологію особистості (теорії К. Ясперса, К. Леонгарда, Б. В. Зейгарник, П. С. Гуревич).

Основи досліджень особистості у вітчизняній науці наприкінці ХІХ ст. заклали В. М. Бехтерев, О. Ф. Лазурський, В. Ф. Снегірьов, М. І. Троїцький, Г. Г. Шпет, В. Ф. Чиж. Серед праць з теорії особистості, написаних у радянський період, слід виділити роботи К. О. Абульханової-Славської, М. Я. Басова, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва, В. М. Мясищева, А. В. Петровського, В. А. Петровського, К. К. Платонова, С. Л. Рубінштейна.

В українській персонології найбільш вагомими дослідженнями особистості є праці Г. С. Костюка, С. Д. Максименка, П. Р. Чамати, І. О. Синиці, В. А. Роменця.

Більшість із згаданих дослідників особистості фокусуються на вивченні окремих аспектів поведінки людини, як то структура мотивації (К. Юнг, А. Адлер), розвиток психічної сфери (С. Д. Максименко, Г. Мюррей, А. В. Петровський, В. А. Петровський, Л. Шелдон), психопатологія (Р. Кеттел, З. Фрейд), психічне здоров'я (Е. Фромм), скерований вплив на вдосконалення (Г. С. Костюк, К. Хорні, Г. Салліван) (психотерапія).

Одна з нечисленних у вітчизняній психолого-педагогічній науці спроб побудувати *цілісну* теорію особистості належить Олександрю Лазурському. Вивчення особистості, умов її розвитку учений здійснив на перетині кількох наук – психології, педагогіки, соціології, медицини та фізіології. Результати досліджень вченого заклали основи вітчизняної персонології. Вони залишаються актуальними для поглиблення сучасних персонологічних розвідок, а головне – на них «зводилися» подальші вітчизняні дослідження особистості. Тож розбудову інтегративно-особистісного підходу у персонології немає потреби розпочинати «з чистого аркуша», адже є плідні традиції, на які можна орієнтуватися.

Стверджуємо, що теорія особистості, розроблена О. Лазурським, є цілісною теорією. Таке міркування спираємо на тлумачення терміну «теорія особистості», подане Л. Хьеллом і Д. Зіглером, і їхні положення, за якими цілісна теорія особистості має містити шість компонентів: структура особистості, мотивація, розвиток особистості, психопатологія, психічне здоров'я, зміна особистості з допомогою терапевтичного впливу [17, 28-34]. Покажемо, що всі зазначені компоненти наявні у спадщині вченого.

Формулюючи завдання дослідження особистості на початку ХХ ст., О. Ф. Лазурський писав: «Найближчою метою систематичного вивчення індивідуальних характерів є <...>, складання природної і загальноприйнятої класифікації, яка, з одного боку, давала б можливість зарахувати будь-яку

досліджувану особу до відомої певної групи, а з другого боку, була б ґрунтовним вихідним пунктом для подальшого вивчення людських різновидів» [5, с.17]. Розвиваючи цю думку, він зауважував, що ідеальною класифікацією слід вважати таку, яка в кожному з виокремлених типів відбивала б не лише суб'єктивні особливості конкретної людини, а й враховувала її світогляд і «соціальну фізіологію» [6]. Класифікація особистостей, на його думку, «має бути не лише психологічною, а й психосоціальною в широкому сенсі цього слова» [6, с.305].

Таким чином, в основу теорії особистості О. Лазурським було закладено дві провідні ідеї. Перша з них полягає у розрізненні двох сфер психіки, а саме: *ендопсихіка* - «внутрішня взаємозалежність психічних елементів і функцій, ніби внутрішній механізм людської особистості», «нервово-психічна організація людини, складний організований, безперервно діючий двосторонній (психофізіологічний) процес», «внутрішній механізм людської особистості», «цемент особистості», який «зазвичай позначається термінами «темперамент», «характер» і «розумова обдарованість» і пов'язаний «більш чи менш тісно з індивідуальними особливостями центральної нервової системи даного індивіда» [6, с.23] та *екзопсихіка*, зміст якої визначається «ставленням особистості до зовнішніх об'єктів, до середовища», причому поняття «середовища» або «об'єктів» тлумачиться у найширшому сенсі, тобто «охоплює усю сферу зовнішнього світу, що протистоїть особистості й до чого особистість може ставитися так чи інакше» [7, с. 225]. До змісту поняття середовища О. Ф. Лазурський відносив природу, матеріальні речі, інших людей, соціальні групи, духовні блага - наука, мистецтво, - і навіть душевне життя самої людини, «оскільки воно також може бути об'єктом певного ставлення з боку особистості» [Там само].

Однак учений не лише констатував і обґрунтував наявність ендо- і екзопсихіки, а й детально досліджував їх взаємозв'язок і взаємодію у людини, відкривши, тим самим наукову дискусію про взаємовплив зовнішнього та внутрішнього у процесі формування особистості та значення

активності самої особистості у пристосуванні до середовища. Відмітимо, що О. Ф. Лазурський під зовнішніми впливами розуміє, головним чином, соціальні та культурні впливи, що визначають поступовий розвиток дітей [7, с.218]. У невідповідності між ендо- і екзопсихічними складниками особистості (наприклад, «між основними задатками й здібностями певної людини та засвоєними нею професійними навичками, поглядами й способами діяльності»; між «нервово-психічною організацією» людей і відбитком на їхньому житті й діяльності «обставин, що діють ззовні» [4, с.209]) О. Ф. Лазурський вбачав суттєвий чинник гальмування, а то й збачення особистісного розвитку [8, с.7].

Методологічно дуже значущою є теза О. Лазурського, що «питання про поділ особистості на ендо- і екзопсихіку не слід плутати з питанням про різне походження окремих елементів особистості» [7, с 243]. Відзначаючи переважну роль біологічних чинників у становленні ендопсихіки і таку саму вирішальну роль соціальних чинників щодо екзопсихіки, учений наголошував, що «було б <...> зовсім неправильно думати, ніби цілком всі ендориси є вродженими <...>, у той час як екзопрояви цілком зводяться до відбитку, що його накладають на людину виховання і зовнішнє середовище» [8, с 11].

О. Ф. Лазурський наголошував на доказовій силі тих прикладів з життя, коли «виховання і зовнішні умови могутнім чином сприяють посиленню й дальшому розвитку такої ендориси, яка без них би занепала б або залишилася зовсім нерозвинутою» [7, с 244].

Учений застерігав також проти помилкового міркування, що «екзопсихічний аспект особистості – це щось зовнішнє, поверхове, минуле, яке має значення лише для певного моменту. Навпаки, деякі характерні екзопрояви (наприклад, звичка або незвичка до праці), коли вже вони вироблені й засвоєні людиною, відрізняються згодом нерідко такою самою міцністю, як і її ендопсихіка, залишаючись іноді незмінними до кінця життя,

попри неодноразову зміну зовнішніх умов і навколишньої обстановки» [Там само].

Друга основоположна ідея теорії особистості О. Ф. Лазурського полягає у виокремленні трьох специфічних рівнів особистісного розвитку («психічних рівнів» – в авторській термінології), які розрізняються за характером адаптації людини до соціального середовища, що постає критерієм виокремлення цих рівнів.

На думку О. Ф. Лазурського основне завдання особистості – це *пристосування (адаптація)* до навколишнього середовища, яку слід розуміти в найширшому сенсі (природа, речі, люди, людські взаємини, ідеї, естетичні, моральні, релігійні цінності тощо). *Ступінь активності пристосування особистості* до навколишнього середовища, писав учений, може бути різною, що й відображається у трьох *психічних рівнях* – нижчому, середньому і вищому. Увівши поняття рівнів, або ступенів розвитку, О. Ф. Лазурський таким чином визнав, що «будь-яка людина у своєму фізичному й духовному розвитку проходить послідовно цілий ряд певних щаблів, причому кожний наступний щабель характеризується більш багатим і різноманітним душевним життям порівняно з попереднім» [5, с.207-208]. Фактично ці рівні відображають процес психічного розвитку людини

Отже, особистість за О. Ф. Лазурським – це єдність двох психологічних механізмів. Перший – ендопсихіка, або внутрішній механізм людської психіки. Ендопсихіка виявляється у таких основних психічних функціях як увага, пам'ять, уява і мислення, здатність до вольового зусилля, емоційність, імпульсивність, тобто в темпераменті, розумовій обдарованості, нарешті, характері. На думку О. Лазурського, ендориси в основному є вродженими. Тим не менше, він не вважав їх абсолютно незмінними, або такими, що не можуть набуватися особою, і писав, що «ендопсихіка становить ядро людської особистості, її основу» [5, с.213].

Другу суттєву сторону особистості за О. Лазурським становить екзопсихіка, зміст якої визначається ставленням особистості до зовнішніх

об'єктів, середовища. Учений зазначав, що «екзопсихічні прояви завжди відображають зовнішні, навколишні умови існування людини, особистості», а обидві «частини пов'язані між собою і впливають одна на одну». Наприклад, розвинена уява зумовлена і здатністю до творчої діяльності, і високою чутливістю та збудливістю нервової системи – все це сприяє творчим заняттям мистецтвом. Названі риси особистості пов'язані між собою сукупно і значний розвиток однієї неминує приводить до розвитку інших. Те саме, вважав учений, можна стверджувати і по відношенню до екзокомплексу рис, за умови, що зовнішні умови життя людини диктують і відповідну їй поведінку [5, с.215].

Оскільки процес адаптації особистості може бути більш або менш успішним, то О. Ф. Лазурський виділяв три психічних рівня. Узагальнимо їх характеристику за О. Ф. Лазурським [6, с.311]:

Нижчий рівень характеризує максимальний вплив зовнішнього середовища на психіку людини. Середовище ніби підпорядковує таку людину собі, не рахуючись з її ендорисами. Виникає протиріччя між можливостями людини і засвоєними нею професійними вміннями й навичками. Така особистість нездатна до самостійної і незалежної поведінки.

Середній рівень характеризує особистість, більш здатну пристосовуватися до навколишнього середовища, знайти у ньому своє місце. Така людина більш свідома, володіє вищою працездатністю та ініціативою, обирає заняття, відповідно до своїх схильностей і задатків.

На *вищому рівні* психічного розвитку процес пристосування ускладнюється тим, значна напруженість, інтенсивність душевного життя, змушує людину не лише пристосуватися до середовища, а й породжує в ній бажання переробити, видозмінити його, згідно з власними інтересами і потребами.

Значимим здобутком розробленої О. Ф. Лазурським класифікації особистостей вважаємо цілісний підхід до опису характеристик особистості, а саме з точки зору особливостей та рівня її психічного розвитку і в контексті

розробленої змістовної психологічної характеристики особистості в межах кожного рівня.

У теорії О. Ф. Лазурського виокремлено низку ознак, що характеризують підвищення психічного рівня (перехід з нижчого рівня на вищий), тобто ознаки адаптивної активності особистості:

1) багатство особистості (загальна кількість «психічної продукції», що виявляється назовні великою кількістю, різноманітністю і складністю (або навпаки, примітивністю, бідністю, одноманітністю) окремих психічних проявів);

2) сила, яскравість, інтенсивність окремих психічних проявів особистості. Чим останні сильніше, тим більше можливостей для підвищення психічного рівня особи;

3) свідомість та ідейність психічних проявів, у результаті чого людина виробляє систему принципів - моральних, соціальних тощо. Чим вища духовна організація людини, тим багатшим та інтенсивним душевним життям вона живе;

4) координація психічних елементів, що становлять сукупно людську особистість. Чим досконалішою є координація та інтеграція цих елементів, тим вищим стає рівень психічного розвитку людини [6, с. 346].

О. Ф. Лазурський обґрунтував залежність між психічним типом людини і сферою її професійної діяльності. Він виокремив чисті, комбіновані, спотворені та перехідні типи особистостей відповідно до різних психічних рівнів.

До *чистих типів* особистості він відносив такі:

I. Нижчий рівень (*критерій поділу* - домінуючі психофізіологічні функції людини):

1. Розсудливі (характерною для таких осіб є слабка загальна розумова обдарованість на тлі здатності до обмірковування вчинків, схильності до обговорення їх мотивів і наслідків).

2. Афективні (такі особи поділяються, залежно від домінуючого афективного процесу, на людей рухливих, чутливих та мрійників).

3. Активні (такі люди, залежно від ступеня розвитку окремих сторін вольового процесу, поділяються на енергійних нижчого порядку (імпульсивні), покірно-діяльних (зовнішньо директивні) та упертих.

II. Середній рівень (учений виокремлював осіб, беручи за *критерій поділу* співвідношення ендो- та екзорис у структурі особистості):

1. Непрактичні або теоретики-ідеалісти: науковці; художники; релігійно налаштовані споглядачі життя.
2. Практики-реалісти: людинолюбці (альтруїсти); громадські діячі; владні; хазяйновиті.

III. Вищий рівень (за *критерій поділу* було взято екзопсихічні категорії, як то «загальнолюдські ідеали та їх характерологічні особливості»):

1. Альтруїзм.
2. Знання (індуктивні та дедуктивні).
3. Краса.
4. Релігія.
5. Суспільство.
6. Зовнішня діяльність, ініціатива.
7. Система, організація.
8. Влада, боротьба.

До *комбінованих типів* особистостей О. Ф. Лазурський відносив таких осіб: науково-практичні; науково-суспільні; художньо-практичні; релігійно-адміністративні [6, с.321].

Висновок. О. Ф. Лазурський розробив складну класифікацію особистостей, засновану на ідеї поєднання різноманітних ендо- й екзопсихічних комплексів на кожному рівні їхнього розвитку. Істотно, що для поділу на типи в межах кожного рівня О. Ф. Лазурський використовував не сталі критерії, а мінливі, залежно від певного рівня розвитку людини. Таким чином, з підвищенням психічного рівня розвитку особи (в процесі

виховання, цілеспрямованого розвитку та в результаті впливів навколишнього середовища), зазначав учений, збільшується глибина духовно-світоглядних особливостей особистості і зменшується вплив на неї «біологічного фундаменту», у той час як у «бідної [душевно – прим. І. Л.], примітивної душі» все багатство душевного життя зводиться до ендопсихіки, яка рухається, «підтягується» відповідно до цілей і цінностей людини. Це провідне положення О. Ф. Лазурського близьке за суттю положенням сучасної психолого-педагогічної науки. Розуміння особистості О. Ф. Лазурським є, на нашу думку, повнішим і глибшим порівняно з багатьма навіть пізніше розвинутими концепціями та теоріями. Хоча класифікація особистості О. Ф. Лазурського й не була завершена через передчасну смерть, вона залишається важливою для подальшого наукового дослідження розвитку особистості в умовах трансформаційного суспільства.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Entsyklopediia osvity [Encyclopedia of Education]* / Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy; holovnyi redaktor V. H. Kremen'. – Kyiv: Yurinkom Inter, 2008. – 1040 p.
2. Maksymenko S. D. *Zahalne poniattia pro osobystist ta yii strukturu [The general concept of personality and its structure]* // *Osobystist' v psykholohichnykh doslidzhenniakh: [Tekst] : teksty* / Instytut psihologii imeni G.S. Kostiuka APN Ukrainy, Nizhynskii derzhavnyi pedagogichnyj universytet imeni M. Gogolia; za zagal'noiu redaktsiieiu S.D. Maksymenko. Nizhyn, 2005. – p.131 – 144.
3. Averin V. A. *Psixologiya lichnosti. Uchebnoe posobie. [Psychology of personality. Textbook.]*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Mixajlova V. A., 1999. – 89 p.
4. Budilova E. A. *Problema lichnosti v russkoj psixologii vtoroj poloviny' 19 – nachala 20 veka // Teoreticheskie problemy' psixologii lichnosti / [The problem of personality in Russian psychologists second half of XIX - early XX century //*

Theoretical problems of personality psychologists] / Otvetstvennyj redaktor E.V.Shoroxova. – Moskva: Nauka, 1974. – p.250-277.

5. Lazurskij A. F. Estestvenno-e'ksperimental'ny'e sxemy' lichnosti [Natural-experimental regimens for personality] // *Trudy' 3 Vserossijskogo s'ezda po e'ksperimental'noj pedagogike v Petrograde s 2 po 7 yanvarya 1916 goda*. Petrograd. – 1917. – P. 202-212.

6. Lazurskij A. F. *Klassifikaciya lichnostej* [Classification personalities] // pod redakciej M.Ya.Basova i V.N.Myasishheva. – Petrograd. – 1921. – 401 p.

7. Lazurskij A. F. Lichnost' i vospitanie [Personality and upbringing] / A. F. Lazurskij // *Vestnik psixologii, kriminal'noj antropologii i pedologii*. – 1916. – Vy'pusk 2-3. – P. 4-13.

8. Lazurskij A. F. O vzaimnoj svyazi dushevny'x svojstv i sposobax ix izucheniya [On mutual of mental communication of properties and the methods of their study] / A. F. Lazurskij // *Voprosy' filosofii i psixologii*. – 1900. – Tom 1. – P.217-263.

9. Lazurskij A. F. O sostavlenii xarakteristik [On the establishment of characteristics] / A. F. Lazurskij // *Trudy' 1 Vserossijskogo s'ezda po pedagogicheskoy psixologii v Sankt-Peterburge v 1906 godu (31 maya -6 iyunya)*. Sankt-Peterburg. – 1906. – P. 24-25.

10. Lazurskij A. F. *Ocherk nauki o xarakterax* [Essay on sciences of characters]. Sankt-Peterburg: Tipografiya B.M.Vol'fa, 1906. – 307p.

11. Lazurskij A. F. *Programma issledovaniya lichnosti* [The program is for studying personality]. Vtoroe pererabotannoe izdanie. S prilozheniem obrazca zapisi. Sankt-Peterburg, 1911. – 31 p.

12. Lazurskij A. F. [v soavtorstve s S. L. Frankom] *Programma issledovaniya lichnosti v eyo otnosheniyax k srede* [The program is for studying personality in its relationship to the medium] / A. F. Lazurskij // *Russkaya shkola*, 1912. – Kniga 1. – P. 1-24. Kniga 2. – P. 1-17.

13. Leont'ev D. A. Teoriya lichnosti A. F. Lazurskogo: ot naklonnostej k otnosheniyam / D. A. Leont'ev // *Metodologiya i istoriya psihologi.* – 2008. – Tom 3. – № 4. – P. 7-20.
14. Tejyar de Sharden P. (1965) *Fenomen cheloveka [Product innovative policy]*. – Moskva: Progress. Retrieved from <http://psylib.ukrweb.net/books/shard01> pdf / [in Ukrainian].
15. Fromm È. *Begstvo ot svobody'* // Perevod G. F. Shvejnika. — Moskva: Ast, 2011. — 288 p.
16. H'ell L., Zigler D. *Teorii lichnosti.* – 3 izdanie– Sankt-Peterburg: Piter, 2005. – 607p.
17. Holl Kelvin S., Lindsej Gardner. *Teoriya lichnosti.* / perevod s anglijskogo I. B. Grinshpun. – Moskva: ZAO Izdatel'stvo ÈKSMO-Press, 1999. – 592 p.

И. В. Леонтьева

ТЕОРИЯ ЛИЧНОСТИ А. Ф. ЛАЗУРСКОГО

Статья посвящена проблеме познания личности, которая рассматривается в контексте творческого наследия известного ученого психолога, педагога А.Ф.Лазурского.

Ключевые слова: личность, адаптация, адаптивная активность личности, классификация личности, А. Ф. Лазурский, психические уровни, эндопсихика, экзопсихика.

I. V. Leontyeva

PERSONALITY THEORY OF O.LAZURSKIJ

The article is dedicated to the cognition of personality under consideration within the context of the creative heritage of the famous scientist, psychologist, teacher A. F. Lazurskij.

Keywords: personality, adaptation, adaptive activity of the personality, the classification of personalities, mental levels, A. F. Lazurskij, endopsychics, ekzopsychics.